

Egy visszaemlékezés néhány retorikai fordulataráról

Hayek „Személyes emlékek Keynesről és a keynesi forradalomról” címmel megjelent rövidke írása (Hayek, 1995a) – életrajzi és elmélettörténeti vonatkozásai mellett – érdekes, bár vélhetően akaratlan adalékokkal szolgálhat a közgazdaságtani és a gazdaságpolitikai polémiák retorikai megközelíthetőségének vizsgálatához is. Úgy vélem, hogy Hayek egyes mondatai figyelemre méltó retorikai felkészültségről és meglepő eszmetörténeti párhuzamokról árulkodnak.

Először szemelvényünk egy néhány héttel Keynes halála előtt folytatott beszélgetés egyik fordulata utal, amelyről Hayek visszaemlékezésében az alábbiakat tudhatjuk meg: „Meggérdeztem tőle, nem riasztja-e, ahogyan néhány tanítványa tanait alkalmazza. Válasza az volt, ezekre az elméletekre nagy szükség volt az 1930-as években; de ha valaha is károsná válnának, biztos lehetek benne, hogy ő gyorsan megváltoztatná a közvéleményt.” (Hayek, 1995a. 511.) Két kimagasló képességű intellektus, akik alapvetően eltérő szellemi háttérük, élettörténetük, gazdasági helyzetértékelésük, valamint gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai nézeteik ellenére idővel közeli személyes, mondhatni, baráti viszonyt tartottak fenn egymással. Életművük, eltérő közgazdaságtani felfogásuk közismert, természetük és tudományfelfogásuk különbözősége vélhetően szintén. Hayek fenti megfogalmazása – első megközelítésben – csupán arra utal, hogy némileg meglephette Keynes szellemi és retorikai képességeire vonatkozó önbizalmának idézett megnyilvánulása.

Néhány sorral később Keynesről már a következőket olvashatjuk: „Hajlamánál és vérmérsékleténél fogva inkább művész és politikus volt, mint tudós vagy kutató. Bár kiváló szellemi képességekkel rendelkezett, gondolkodását sokkal inkább esztétikai és intuitív, mint tisztán értelmi tényezők befolyásolták. (...) De az intuíció, amely biztossá tette az eredmények felől,

még mielőtt bebizonyította volna őket, s arra indította, hogy ugyanazt a politikát alkalmanként nagyon különböző teoretikus érvekkel igazolja, meglehetősen türelmetlené tette a lassú, alapos intellektuális munkával szemben, amelyek révén az ismeretek rendes körülmények között továbbfejlődnek”. (Hayek, 1995a. 511–512.) Az egyszerűség kedvéért – amihez a szóban forgó korszak ismeretében mindenestre kell némi elszántság – tekintsünk el attól, hogy mit érthetett Hayek rendes körülményeken, figyelmünket ezúttal irányítsuk a Hayek által hangsúlyozott keynesi és hayeki tulajdonságok felé. Keynes, a művész és intuitív politikus, Hayek pedig mint a tudomány klasszikus értelemben vett, a retorikai eszközöknek és képességeknek különösebb jelentőséget nem tulajdonító tudós megszemélyesítője. Keynes életművének megítélése jelen esetben mellékes, politikai érzeke és érdeklődése, fellépése és retorikai adottságai azonban önmagukban is érdekesek lehetnek.

Ha abból indulunk ki, hogy a közgazdaságtan és művelőinek optimális politikai és közéleti szerepe meghatározhatatlan ugyan, a tudományos eredmények közjó érdekében történő megvalósítására törekvő, ehhez a megfelelő eszközökkel is rendelkező jóakarató diktátor feltételezése viszont egy demokratikus rendszerben egészen nyilvánvaló illúzió, akkor határozottan felértékelődnek az egyes tudományos eredmények politikai és közéleti elfogadta-

tásának különböző segédeszközei. A hangzavar a gazdaságpolitika esetében kétségkívül különösen nagy, elméleti megalapozottságának igazolása kapcsán a közgazdaságtan egyáltalán nincs könnyű helyzetben. Ebben a megközelítésben Keynes a közgazdaságtan kiemelkedő képviselője volt, személyében mintegy ötvöződtek a gazdaságpolitika szakmai és politikai elismeréséhez szükséges tulajdonságok. Retorikai képességei és jelentőségük felismerése valószínűleg érdemben hozzájárultak kora szakmai és közgondolkodására gyakorolt hatásának kialakulásához.

A hivatkozott visszaemlékezés másik tanulságos eleme Hayek komoly retorikai képességekről árulkodó stílusa. Ezúttal is eltekintve a mondanivaló szakmai tartalmától, érdemes elolvasnunk ezen rövid írás befejező mondatait: „Megkockáztatom azt a jóslatot, hogy (...) a »keynesi forradalom« olyan epizódnak tűnik majd, amelynek során a megfelelő tudományos módszerrel kapcsolatos téves elgondolások oda vezettek, hogy átmenetileg kiiktatódott több olyan fontos felismerés, amelyhez korábban már eljutottak, s amelyet azután majd fáradságos úton kell ismét elérnünk.” (Hayek, 1995a. 513.) Kitérő példa Hayek kedvelt – többé-kevésbé egész életművében jelenlevő – retorikai eszközére, a sértés alkalmazására. Hayek valóban tudós, de retorikailag korántsem képzetlen és eszköztelen tudós.

Egy néhai baráttal kapcsolatos visszaemlékezésről lévén szó, a szöveggörnyezet és a szövegben található nagyszámú éles megjegyzés valódi címzettjének kérdésére a későbbiekben még visszatérnék, előzetesen azonban néhány rövid gondolat arról, hogy miért is tartom a benne foglaltakat, különösen a sértés eszközét fontosnak a közgazdaságtan szempontjából.

A sértés jelentősége

A sértés művészet, ennek megfelelően hatása kiszámíthatatlan. Elméleti és technikai összefüggéseit tárgyaló fiatalkori tanulmányában egy különösen szépen sikerült sértés kapcsán *Borges* a következőket

írja: „...villámló szavai dicséretes elvontságuknál fogva semmiféle közvetlen hatással nincsenek a szenvedő alanyra: sértetlen marad az, szinte valószerűtlen, érdektelen és talán halhatatlan is.” (*Borges*, 1999a) Részben talán erre vezethető vissza az a meglepő jelenség is, hogy napjaink gazdaságpolitikai tárgyú vitáiban a sértés inkább a politika, nem pedig a közgazdaságtan bevett eszközévé vált. Megítélésem szerint ezúttal egy talán törvénytörő, viszont igen kockázatos fejleménnyel van dolgunk: adott egy szinte mindenben eszöközt kereső (gazdaság)politikai gyakorlat, egy gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai kérdésekben értelemszerűen tájékozatlan társadalom és egy tárgyát, metodológiai alapjait, céljait és végkövetkeztetéseit tekintve egyaránt heterogén közgazdaságtan. A vázolt szereposztás veszélyes volta jól érzékelhető az állami szerepvállalás, ezen belül is a költségvetési politika művelésének torzulásaiban: amennyiben a politika uralja a fiskális gyakorlattal kapcsolatos diskurzus alakulását, könnyen a költségvetési kiadások kívánatos területeinek, címzettjeinek és teherviselőinek meghatározása körüli viták válhatnak igazán hangsúlyossá, óhatatlanul háttérbe szorítva a fiskális beavatkozások mértékével, főleg pedig ezek hatékonyságával és esetleges kudarcaival kapcsolatos kérdéseket. Ebben a környezetben az explicit közgazdaságtudományi viták visszafogottabb hangvétele és a nagyobbrészt inkább csak az adott tudományterület művelői számára érthető és érdekes esetleges konklúzió nem játszik meghatározó szerepet. Látásra minden elmélet képviselője a közgazdaságtani kánon része.

A közgazdaságtan és a gazdaságpolitika viszonya hagyományosan legalább két okból rendezetlen és rendezhetetlen: a közgazdaságtan – más társadalomtudományokhoz hasonlóan – a mai napig sem rendelkezik az állításainak igazolására vagy akár cáfolatára alkalmazható, általánosan elfogadott módszerrel; a közösségi döntések elméletének vonatkozó megállapításai értelmében ennek amúgy sem lenne különösebb következménye a gazdaságpolitika gyakorlatára.

Mivel a közgazdaságtan metodológiai heterogenitása és bizonytalansága csak közvetve kapcsolódik írásom tárgyához, pusztán egyetlen vonatkozását emelném ki, mintegy felvezetésképpen a közösségi döntések elméletének egyik számomra érdekes következtetéséhez: a közgazdaságtudomány – klasszikus területein és a közösségi döntések elméletében egyaránt – részben még mindig kötödni kénytelen a módszertani individualizmus elhíresült és folyamatosan vitatott közgazdaságtani értelmezéséhez, a homo oeconomicus magatartási posztulátumához. Történik mindez annak ellenére, hogy már a neoklasszikus politikai gazdaságtan legismertebb előkészítői (*Wicksell*, 1896; *Schumpeter*, 1942) és későbbi első megfogalmazói (*Downs*, 1957; *Herder – Dorneich*, 1959) is tisztában voltak ezen előfeltevés támadható voltával. Nem véletlen, hogy a közösségi döntések elmélete első változatainak hivatkozott kidolgozói érdemben számoltak az információhiány, a bizonytalanság és az irracionális magatartás döntésbefolyásoló szerepével. Következtetésük – miszerint a politikai verseny és általában a közösségi döntések alapját nem részleteiben kidolgozott, racionálisan értelmezhető és minősíthető (gazdaság)politikai programok, hanem érdemben megfoghatatlan (gazdaság)politikai ideológiák jelentik – több kellemetlen felismerés alátámasztására is alkalmas. Egyrészt elméleti szinten is a közösségi döntések meghatározó elemévé válik a – gazdaságpolitikai vagy akár közgazdaságtani kérdéseket is magába foglaló – politikai marketing; másrészt a racionális választói döntések alapja – figyelembe véve a többletinformációk megszerzésének költségeit és egy adott szavazat jelentőségét – az egyes szóba jöhető politikai, gazdaságpolitikai vagy éppen közgazdaságtani ideológiák szociális reprezentációjának (1) alakulása. *Friedman* tévedett (*Friedman*, 1986): egy tudományos elmélet megítélésében nemcsak a kiinduló feltételezéseinek valóságghú volta, hanem magyarázó és előrejelző képessége is érdektelen.

Ebben az összefüggésben a sértés nem más, mint a szociális reprezentációk ala-

kulását befolyásolni kívánó retorikai eszköztár egyik eleme. Hayek bevezetőben már idézett visszaemlékezésének egyes kitételeit olvasva legalább három állítást megkockáztathatunk. (1) Számos hayeki sértés igazi mestermű: „Oly sokoldalú volt, hogy ha valaki értékelni akarta mint embert, csaknem lényegtelennek tűnt, hogy gazdaságtanát tévesnek és veszélyesnek is tartja. Ha figyelembe vesszük, hogy Keynes milyen kevés időt és energiát fordított a közgazdaságtanra, akkor csodálatosnak, egyszersmind tragikusnak tűnik a közgazdaságtanra gyakorolt hatása és az, hogy főként mint közgazdászra fognak emlékezni rá. Ha soha nem foglalkozott volna közgazdaságtannal, akkor is nagy emberként őrizné az emlékeztében mindenki, aki ismerte.” (*Hayek*, 1995a. 512.) Kemény mondatok, de címzettjük nem Keynes. (2) Hayek már korábban is tudatában volt az egymással vetélkedő közgazdaságtani elméletek szociális reprezentációjának fontosságával és befolyásolásának jelentőségével. Legismertebb, a múlt század negyvenes éveinek elején megírt könyve (*Hayek*, 1991) egy klasszikus pamflet, amelynek nemcsak tartalma, hanem címe – „Út a szolgáshoz” – és ajánlása is – „Valamennyi pártállású szocialistának” – szépen harmonizál a Hayek által terjeszteni szándékozott nézetekkel. Hayek vállalkozása – legalábbis a szociális reprezentációk alakításában – sikertelen maradt. Utolsó könyvének (*Hayek*, 1992) címe – „Végzetes önhittség. A szocializmus tévedései” – és egy szintén kései, a tervgazdaság és a tervezés lehetőségei kapcsán lezajlott elméleti vitára visszaemlékező tanulmányának alábbi sorai arra utalnak, hogy ezzel önmaga is tisztában volt: „E negyven év előtti, a saját aktív részvételemmel lefolyt vita áttekintése azzal a nyomasztó érzéssel tölt el, hogy a közgazdaságtan egy tekintélyes fejezete, a »gazdasági rendszerek elmélete« ma szégyenteljes állapotban van. Úgy tűnik, a leggyatrább érveknek sikerült megőrizniük politikai vonzerejüket. Az történt..., hogy jószándékú emberek hagyták magukat becsapni ama homályos és gondatlan

nyelvhasználat által, ami e kérdések elméleti szakembereit jellemezte.” (Hayek, 1995b. 210.) (2)

A sértés címzettje

Hayek csípős megjegyzései ellenére úgy gondolom, hogy a sértő gesztus nem Keynes személye és életműve ellen irányul. Kettejük viszonyának felvázolása során maradjunk a Hayek visszaemlékezésében is olvasható tényeknél: közgazdaságtani nézeteik folyamatosan fennálló lényegi eltéréseitől függetlenül nyilvános, publikációikban is nyomon követhető tudományos vitájuk már a harmincas évek elején lezárult; egymás későbbi, jóval komolyabb szakmai és politikai visszhangot kiváltó írásaira érdemben gyakorlatilag nem is reagáltak, ugyanakkor Hayek londoni emigrációja idején már közvetlen, barátinak nevezhető viszonyban voltak. A korábban idézett befejező gondolatok után ideje megismerkednünk a hivatkozott visszaemlékezés első mondatával is: „Keynes még azokra is felejtethetetlen személyes benyomást tett, akik ismerték ugyan, de sohasem tudták rávenni magukat, hogy elfogadják monetáris tanait, s olykor kissé felelőtlennek találták kinyilatkoztatásait.” (Hayek, 1995a. 508.) Keynes elméleti követőiről és javaslatainak gyakorlati alkalmazóiról ezeket a sorokat Hayek már nem írta volna le, kijelentéseinek éle azonban ennek ellenére sem kimondottan ellenük irányult.

Az állam, a politika vagy a kormányzat működése már inkább lehetett volna egy nagyobb lélegzetű elméleti támadás célpontja, módszertani individualizmusa és tudományos nézetei okán azonban Hayek valaki és valami mást keresett. Az embert, az ember szerepét a társadalom különböző jelenségeinek alakulásában. A gazdasági és társadalmi intézmények kialakulásában, szerepük értékelésében a kulturális evolúció logikáját követő evolúciós közgazdaságtana – mintegy a láthatatlan kéz klaszszikus rejtélyét megoldandó – impozáns kísérlet az osztrák közgazdaságtani iskola alapítója, Carl Menger által 1883-ban fel-

tett kérdés megválaszolására: „Hogyan lehetnek képesek a közjót szolgáló és annak fejlődésére leginkább hatást gyakorló intézmények a létrehozásukra irányuló közösségi akarat nélkül létrejönni?” (Menger, 1969. 163.) Hayek elmélete kizárja mindezen intézmények racionális tervezésen alapuló eredetét, mind pedig egy ilyen jellegű tervezői tevékenység elvi lehetőségét. Az embert természetesen nem: a piac vagy az állam emberi, de nem szándékolt emberi cselekvések eredménye. Az emberi értelem szerepe korlátozott, egyik legfontosabb célja pedig éppen önnön korlátainak megismerése és tudomásul vétele. „Ha racionalizmuson azt a kívánságot értjük, hogy az értelmet olyan hatékonyra tegyük, amennyire csak lehet, akkor én magam is racionalista vagyok. Ha azonban a kifejezés mégis inkább azt jelenti, hogy minden egyes cselekedetet a tudatos értelemnek kellene meghatároznia, akkor nem vagyok racionalista és számomra egy ilyen racionalizmus nagyon értelmetlennek tűnik.” (Hayek, 1980. 47.)

Nem véletlen, hogy a jelzett intézményrendszer által hatékonyan működtetett társadalom fennmaradását részben az emberi értelem lehetőségeinek – Hayek szerint mindenképp *Descartes* munkásságára visszavezethető – túlbecslése, részben pedig az emberi ösztönöknek a társadalmi rend által az egyénre gyakorolt kényszerekkel szembeni – legnagyobb hatással *Rousseau* írásaiban megfogalmazódó – fellázadása jelenti: „...az ösztön és az ön-hitt ész nem fér össze egy olyan renddel, amely határozottan nem ösztönös és nem racionális jellegű.” (Hayek, 1992. 71.) A keynesi elmélet és a keynesiánus gazdaságpolitika veszélyei értelemszerűen az előbbi kategóriába sorolhatók. Korábban már utaltam arra, hogy Hayek mit nem írt volna le Keynes követőiről. Most nézzünk meg egy remekbe szabott sértést, amit viszont leírt: „...úgy tűnik, Keynes néhány rendkívül ortodox tanítványa következetesen elveti az ármeghatározódás egész hagyományos elméletét – mindazt, ami azelőtt a gazdaságelmélet gerincét alkotta –, következképpen – véleményem szerint –

már semmiféle közgazdaságtant nem ért meg.” (Hayek, 1995a. 511.)

Némiképp meglepő módon Descartes angol kortársa, *Hobbes* és az általa írt – honfitársai által annál szorgosabban és kitartóbban bírált – „Leviathán” kevesebb kritikus megjegyzést kap Hayek írásaiban. Néha az az érzésünk támadhat, hogy Hayek nem is igazán veszi komolyan a *Hobbes* antropológiai vagy államelméleti fejtegetéseiben rejlő intellektuális veszélyeket: „A Thomas Hobbes által leírt primitív individualizmus (...) csak mítosz. A vadember nincs egyedül, és ösztönei kollektivisták. A ’mindenki háborúja mindenki ellen’ sohasem létezett.” (Hayek, 1992, 19.) *Hobbes* azonban ennél több figyelmet érdemel. A „Leviathán” egyik legismertebb gondolatmenete az alábbi mondattal kezdődik: „Olyan közhatalmat, amely a külső támadástól és az egymásnak okozott jogtalanságoktól meg tud minket védeni, és ezáltal olyan biztonságot nyújt nekünk, hogy szorgalmunk és a föld gyümölcseinek jóvoltából elláthassuk magunkat, és elégedetten élhessünk, csakis azon a módon lehet létrehozni, hogy minden hatalmat és erőt egyetlen személyre vagy egyetlen olyan gyülekezetre ruházunk át, amely akaratomkat szótöbbséggel egyetlen akarrá alakíthatja át.” (*Hobbes*, 1999. 208.) Államelméletének antropológiai háttere és szerződéselvű megközelítése könnyen beilleszthető a neoklasszikus politikai gazdaságtan rendszerébe, felelevenítése (*Buchanan* – *Tullock*, 1962; *Buchanan*, 1975) – mint a szabad emberek között létrejött, önkorlátozó szerződés megkötése – egy klasszikus történet újbóli megjelenése a közgazdaságtanban. A *Buchanan* által a bevételmaximalizáló államszörnyvel kapcsolatban megfogalmazott *Leviathán*-hipotézis – a módszertani individualizmus érvényesíthetőségével kapcsolatos metodológiai kételyek mellett – felvet egy érdekes retorikai problémát is: hogyan lehet megsérteni az államot. A biztató kísérletek többségében – kényszerűségből eltérve ugyan a szemtől szembe történő klasszikus sértések írott megfelelőinek egyes jellemzőitől – nem az állam, a politika vagy a

társadalom, hanem bizonyos emberek, embertípusok vagy emberi tulajdonságok váltak a sértés címzettjeivé.

Keynes követőire vonatkozó kitételében Hayek egy számtalanszor megfigyelt és leírt emberi tulajdonság – az értelem, a tudás és a tudomány álcájában tetszelgő emberi ostobaság – egy mai változatára utal. Ugyanebben a tárgykörben *Borges* sértés-tani munkája klasszikus szerzőt idéz meg: „A lelke mélyéig keserű Swift az emberi nem rágalmozását tűzte ki célul, amikor megírta Lemuel Gulliver kapitány úti krónikáját. (...) A harmadik utazás, a legszórakoztatóbb, a kísérletező tudományt gúnyolja ki a megfordítás ismert eszköze révén: Swift semmire-se-jó műhelyeiben gyapjútlan juh tenyésztését szorgalmazzák a tudósok, jégből akarnak puskaport készíteni, lágyított márványból vánkost, s indítványozzák, hogy azontúl vékony lemezekbe kovácsolják a tüzet, s hogy az emberi ürülekéből nyerjék vissza a tápanyagokat.” (*Borges*, 1999a. 199.) Idézett ifjúkori művében *Borges* többször is hangsúlyozza sértés és szatíra összefüggéseit, *Gulliver* harmadik utazásának hivatkozott összefoglalása azonban – legalábbis mai szemmel – nem igazán meggyőző példa. Talán *Borges* megközelítése is kiegészítésre szorulna, vagy talán már kezdünk hozzászokni a valaha elképesztőnek számító ostobaságok csendes tudomásul vételének elvárásához. A példa egyébként sem az igazi: Swift egy sort sem ír például a márványvánkások kötelező használatáról.

Úgy tűnik, a fenti tárgykörben született számtalan, a szatíra műfaját gyakran teljesen mellőző negatív utópiák elégtelenül sértő volta *Borgest* a probléma újragondolására készítette. Közel négy évszázaddal később a „*Brodie* jelentése” a jehuk társadalmáról – nevük újabb tiszteletadás Swift életművének – a következőket tudatja velünk: „Minden megszületett gyermeket alapos vizsgálatnak vetnek alá; ha bizonyos jeleket mutat, (...) akkor kikiáltják a jehuk királyának. Azonnal kasztrálják (...), kiegészítik a szemét, és levágják a kezét meg a lábát, hogy a világi dolgok ne vonják el a figyelmét a bölcsességtől. Egy bar-

langba zárva él, amelynek Eröd (...) a neve ...” (Borges, 1999b. 160.) A kormányzati munka a varázslók feladata, akik rendkívüli tulajdonságokkal rendelkeznek. „A jehukból hiányzik az emlékezőtehetség, vagy csak alig van meg; (...) A varázslóknak van emlékezőtehetségük, bár csak csekély; délután olyan tényekre tudnak emlékezni, amelyek délelőtt vagy előző délután történtek. Ezenkívül előre látó képességnek örvendenek; nyugodt bizonyossággal kijelentik, hogy mi fog történni tíz-tizenöt perc múlva.” (Borges, 1999b. 162–163.)

A borgesi vízió mint az embert és az emberi társadalmat vérig sértő irodalmi alkotás nehezen felejthető és talán meghaladhatatlan. Brodie, a skót hittérítő, a jehuk világról szerzett tapasztalatait összefoglaló fiktív szerző mindenestre az alábbiakkal zárja tudósítását: „Lényegében a kultúrát képviselik, mint ahogy mi is azt képviseljük temérdek bűnünk ellenére. Nem érzek bűnbánatot, hogy harcoltam soraikban a majomemberek ellen. Kötelességünk megmenteni a jehukat. Remélem, hogy Ófelsége Kormányja meghallgatja, amit ez a jelentés javasolni bátorodik.” (Borges, 1999b. 167.)

A bűntudat

Inkább pszichológiai, mintsem közgazdaságtani vagy gazdaságpolitikai kategória, napjaink gazdaságpolitikai gyakorlatának ismeretében azonban megkockáztatható, hogy ezen lassan akár változtathatnánk is. Freud és a pszichoanalízis mindenestre némi támpontul szolgálhat. Freud, aki az emberi értelem korlátozott hatókörének megítélésében egyébként több szempontból is meglepően közel áll Hayek szkepsziséhez, a pszichoanalízissel szembeni tudományos ellenállás egyik fő okát az alábbiakban látja: „...a pszichoanalízis felfogása a tudatos én és a túlhatalommal bíró tudattalan viszonyáról súlyosan sérti az ember önszeretetét. Ezt a sértést pszichológiaiainak neveztem, s oda-soroltam amellé a biológiai sértés mellé, melyet az ember származásáról vallott tan idézett elő ama kozmológiai sértés folytatásaképp, melyet Kopernikusz felfedezé-

sének köszönhetünk.” (Freud, 1990. 191.)

Az egyik kézenfekvő kapcsolódási pont Freud társadalomlélektani munkássága lehet. Első vonatkozó témájú műve, a *„Totem és tabu”* a címben jelzett társadalmi intézmények pszichoanalitikus elemzése nyomán arra a megállapításra jut, hogy az emberi társadalom, az állam, a kultúra és a vallás egyaránt az Ödipusz-konfliktus ősi megnyilvánulásával, az ősapa megölését követő fiúi büntudat és bűnbánat megjelenésével magyarázható. Megdöbbenő, az emberi értelem szerepét meglehetősen háttérbe szorító – Freud szerint egyébként valóban megtörtént – fikció az emberi történelem kezdeteiről, számomra azonban a freudi érvelés egyik meghatározó mozzanata igazán érdekes. Miként a mű alcíme – *„Egybeesések a vadak és a neurotikusok lelki élete között”* – is utal rá, Freud szerint a döntő lépés a primitív és a neurotikus ember közti analógia felismerése. Az utolsó sorok ellenére mégis egy lényeges különbséggel foglalkoznak: „Bizonyos, hogy nincs náluk, sem a vadaknál, sem a neurotikusoknál a gondolat és tett közt oly éles elhatárolás, mint ahogy mi vonjuk azt meg. De a neurotikus mindenekfelett a cselekvésben van gátolva, nála a gondolat a cselekvés tökéletes pótlása. A primitív gátolatlan, a gondolat egyszerűen tetté válik, a tett nála – mondhatni – inkább a gondolat pótlása és ezért úgy vélem, anélkül, hogy kezességet vállalnék a döntés teljes biztonságáért, hogy az általunk vitatott esetben bátran felelhetjük: *’Kezdetben volt a tett.’*” (Freud, 1995. 157.)

A befejező Faust-idézet a *„Totem és tabu”* egészét nézve is olyannyira találó, hogy Peter Gay egy helyütt (Gay, 1989. 374.) hangot is ad ama gyanújának, miszerint Freud valódi célja talán egyszerűen csak az utolsó, fausti mondat leírása volt:

Szellem, segíts! A szó megszületett,
ideírom: kezdetben volt a Tett!

(Goethe: Faust. Sárközi György fordítása)

A *„Totem és tabu”* záró gondolataiban megfogalmazódó párhuzam – a politika vagy a gazdaságpolitika szemszögéből nézve – talán minősített sértésnek is te-

kinthető. A vonatkozó szkepszis minden bizonnyal nem indokolatlan. Csak érdekességképpen – néhány sorral korábban Faust monológiájában felmerül, majd elvetetik az értelem elsődlegessége is:

Az első sort mérd meg nyugodtan,
tollad ne fusson elhamarkodottan!
Az értelem teremt mindent elő?

Jegyzet

(1) A szociális reprezentáció – egyébként szinte a közösségi döntések elméletével párhuzamosan kialakuló és fejlődő – szociálpszichológiai elmélete éppen ezen, a közgazdaságtan és a gazdaságpolitika művelői számára is kifejezetten fontos problémakör vizsgálatára, a közgondolkodás alakulásának folyamatában megragadható jellemzők megragadására és okainak feltárására törekszik. A vonatkozó kutatások eddigi eredményeiről és nyitott kérdéseiről bővebben lásd *László*, 1999.

(2) Az állami szerepvállalás különböző formáival és mértékeivel kapcsolatos szociális reprezentációk esetenként megfoghatatlan okokból és feltűnő gyorsasággal történő elterjedése vélhetően szociálpszichológiai magyarázatot igényel. A Sperber által meghonosított járványtani megközelítés (*Sperber*, 1985) kijelölte fogalmi körben maradvá: kórtan és járványtan együttes kezelése (lásd *László*, 2000) valószínűleg ebben az esetben is hozzájárulhat a Hayek által felvetett epidemiológiai rejtély megoldásához.

Irodalom

Borges, J. L. (1999a): A sértés művészete. In: *Jorge Luis Borges válogatott művei II. Az örökkévalóság története*. Esszék. Európa, Budapest. 193–201.
Borges, J. L. (1999b): Brodie jelentése. In: *Jorge Luis Borges válogatott művei III. A tükör és a maszk*. Elbeszélések. Európa, Budapest. 158–167.
Buchanan, J. M. (1975): *The Limits of Liberty. Between Anarchy and Leviathan*. University of Chicago Press, Chicago – London.
Buchanan, J. M. – Tullock, G. (1962): *The Calculus of Consent*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
Downs, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy*. Harper, New York.
Freud, S. (1990): Ellenállás a pszichoanalízissel szemben. In: Freud, Sigmund: *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi, 179–191.

Freud, S. (1995): Totem és tabu. In: *Sigmund Freud művei V. Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Cserépfalvi, 23–157.

Friedman, M. (1986): A pozitív közgazdaságtan módszertana. In: Friedman, Milton: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. Válogatott tanulmányok. KJK, Budapest. 17–50.

Gay, P. (1989): *Freud. Eine Biographie für unsere Zeit*. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.

Hayek, Friedrich August von (1980): *Recht, Gesetzgebung und Freiheit. Eine neue Darstellung der liberalen Prinzipien der Gerechtigkeit und der politischen Ökonomie*. Band I: Regeln und Ordnung. Verlag Moderne Industrie, München.

Hayek, F. A. von (1991): *Út a szolgáshoz*. KJK, Budapest.

Hayek, F. A. von (1992): *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
Hayek, F. A. von (1995a): Személyes emlékek Keynesről és a keynesi forradalomról. In: Hayek, Friedrich August von: *Piac és szabadság*. Válogatott tanulmányok. KJK, Budapest. 508–513.

Hayek, F. A. von (1995b): Két oldalnyi képzelgés: a szocialista kalkuláció lehetetlensége. In: Hayek, Friedrich August von: *Piac és szabadság*. Válogatott tanulmányok. KJK, 203–210.

Herder-Dorneich, Ph. (1959): *Politisches Modell zur Wirtschaftstheorie*. Freiburg. Első megjelenése: Harding, F. (1957) név alatt: *Theorie der Bestimmungsfaktoren finanzwissenschaftlicher Staatstätigkeiten*, Freiburg.

László János (1999): *Társas tudás, elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei*. Scientia Humana – Kairosz, Budapest.
László János (2000): A szociális reprezentáció járványtanáról. *Replika*, 41–42.

Menger, Carl (1969): Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften, und der Politischen Oekonomie insbesondere. In: Hayek, F. A. (Hrsg.): *Carl Menger: Gesammelte Werke, Band II*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

Schumpeter, J. A. (1942): *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper & Brothers, New York.

Sperber, D. (1985): Anthropology and Psychology: Towards an Epidemiology of Representations. *Man*, 20, 73–89.

Wicksell, K. (1896): *Finanztheoretische Untersuchungen. Neue Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens*. Gustav Fischer, Jena.

Szabó Zoltán